

СОВРЕМЕНОСТ

списание за литература, култура и уметност

Број 3 / 2022

- 3 прилози проза
- 9 прилози поезија
- 1 драма
- 6 припоштвувања
- 7 интерпретации
- 9 рецензии
- 3 звезди и протези

СОВРЕМЕНА КУЛТУРА
ДУБОКА НА МОЛАТЕ ИЛИ НАСТАВНИЦИ

Драма

Стефан Марковски - Афион: кратка пиеса според мотиви од истоимениот роман на Коста С. Рацин

Интерпретација

Мишо Китаноски - Македонски писатели - политички затвореници на Голи Оток

СОВРЕМЕНОСТ

СПИСАНИЕ ЗА ЛИТЕРАТУРА, КУЛТУРА И УМЕТНОСТ

Година 77 (71)

Број 3, 2022

ISSN 0038-5972

sovremenost.com

Првиот број на списанието „Нов ден“ излезе во 1945 година.
Списанието „Современост“ е негов директен наследник чиј прв број
се појави во април 1951 година.

СОВРЕМЕННОСТ

Списание за литература, култура и уметност
Издавач: Современост, Скопје

Редакција:

Стефан Марковски, главен и одговорен уредник
Снежана Стојчевска, извршна уредничка
Мишо Китаноски, уредник
Верита Мухоска, уредничка
Никола Алтиса, уредник

СОДРЖИНА

ПРЕДА

Милош МАДУРИЌИЌ, СМРТТА НА НЕШЕТО	3
Славена ХРИСТИЌСКА, ПРЕМЕ ЗА КАФЕ	14
Нана НАСЕЌСКА, ШАМПИЌА	20

ПОЕЗИЈА

Саша СТУРЌЕВИЌИЌ, ГАЛЦИ	24
Ванеса ТАИРЕВА - ЗЛАТОВА, ТРИПТИХ ЗА БОГОСЛОВЕКОТ	29
Зорана ПЕТКОВСКА, HAMLET, WHO?	33
Славена УРУМОВА-МАРКОВСКА, ГРАДАМ НОВ ЖИВОТ ОД МЕНУТИТЕ	35
Јасна КОДИЌ, НЕБО И ЗЕМЈА	38
Димитар ПАЌЕВИЌ, ПОНЕКОГАШ	41
Горѓа КАЛАЏИЌИЌ, ХАИКУ	44
Евса ТУЌА, ТЕАТАР НА СЕНКИ	48
Димче ЦВЕТИЌКАРОВСКИ, ОРЕДОТ НА ПОЕТОТ	54

ДРАМА

Стефан МАРКОВСКИ, АФИОН. КРАТКА ПИЕСА СПОРЕД МОТИВИ ОД ИСТОРИЗЕМНИОТ РОМАН НА КОСТА СОЛЕВ РАЌВИЌ	59
---	----

ПРОВОИТУВАЊА

Милана ГРЌИЌ, МИЛОЌИЌИ	64
Саша ТАШИЌИЌ, БЕЗ ИНТЕРВЈУЌИЦИЈА (ФРАГМЕНТ)	67
Марко ГОРЌЕВИЌ, КРАЛЦИЈА	72
Алена БУЌИЌ, ЗАМЕНИВАЊЕТО НА ВАРВАРИТЕ	74
Виктор РАДУЌ ТЕОЌ, ГЕШТАЛТ	78
Димче ШАЛАЌ, БЕЗОВИ ДО НЕБОТО	80

ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Зорана МУЌОСКА, ПСИХОЛОШКИТЕ И ФИЛОЗОФСКИТЕ РЕФЛЕКСИ ВО РОМАНИТЕ „ПАПОВОТ НА СВЕТОТ“ ОД ВЕВКО АНДОНОВСКИ И „ЕРЕТИЧКИ ПИСМА“ ОД СТЕФАН МАРКОВСКИ	87
Елена ГОРЌИЌИЌИЌ, ФАКТ И ФИКЦИЈА - ДВЕ НОШКИ ЗА ОСВЕТУВАЊЕ ВО „КАДИФЕНАТА ПОКРИВКА“ НА ОЛШЕРА ИВАНОВИЌА	95
Дарко ИВАНОВСКИ, АЛЕКСИЌИЌИТЕ КАКО СРЕДНОВЕКОВНИ КНИЖЕВНИ ЖАНРОВИ	98
Славко БОЖИЌСКИ, ЗАЕМИТЕ ОДНОСИ ВО МАКЕДОНСКАТА КРИТИКА ОД XIX ВЕК	105
Александра МЕТОДИЈЕВИЌА, ПОЕТСКИОТ ПАТ НА БЛАЖЕ КОЌЕСКИ (70 ГОДИНИ ОД ЗЕМЈАТА И ЉУБОВТА)	113

Мишо КИТАНОСКИ, МАКЕДОНСКИ ПИСАТЕЛИ - ПОЛИТИЧКИ ЗАТВОРЕНИЦИ НА ГОЛИ ОТОК	12
Ребека СТЕФАНОВИЌ, ЛИКОТ НА ВАМПИРОТ ВО МАКЕДОНСКИТЕ ВЕРУВАЊА	12
ВРЕДНУВАЊА	
Јованка ДЕНКОВА, „БОЈАТА НА ВРЕМЕТО“ ОД СТОЈМИР СИМЈАНОВСКИ - СИНЕСТЕЗИЈА НА ФОЛКЛОРОТ И НАУЧНАТА ФАНТАСТИКА	13
Лидија КАПУШЕВСКА - ДРАКУЛЕВСКА, ПОЕЗИЈАТА КАКО ПРИБЕЖИШТЕ	15
Елена ПРЕНЦОВА, ПРЕМОСТУВАЊА: ЗАПАД-ИСТОК, СЕГА- НЕКОГАШ	20
Васил ТОЦИНОВСКИ, ЗА ДОСТОИНСТВАТА НА НОВИНСКАТА И РАДИО-КРИТИКАТА	18
Леонид ВЕЛКОВСКИ, ФИЛМСКА АНАЛИЗА: „ИСЦЕЛВИТЕЛ“ - „М, МАГДОНОС!“	18
Снежана СТОЈЧЕВСКА, РЕЦЕНЗИЈА НА ДРАМАТА „СРЕЖЕН МРТОВЕЦ“ ОД МАРЈАН АНГЕЛОВСКИ	16
Никола АЛТИЕВ, ЗА КНИГАТА ОДАДЕ И ОДАВДЕ ВРЕМЕТО	17
Душан РИСТЕВСКИ, ДРАМСКИ СИТУАЦИИ ВО ГРАНИЧНИ ПАНДЕМИСКИ УСЛОВИ	17
Никола АЛТИЕВ, ЖИВОТ ПРОТКАЕН СО УБАВИ РАСКАЗИ	17
СВЕЗДИ И ПРОТЕЗИ	
Светла ЈАКШИЌ, НОКЕН СУФЛЕР	184
Софија ТОДОРСКА, „СТИСНЕТЕ ГИ ТРЕВКИТЕ - НЕА ЌЕ ЈА ИСЦЕДИТЕ“ ЛИРСКО ОБРАЌАЊЕ ЗА АНТРОПОМОРФНОСТА НА ПРИРОДАТА И ЛИРСКОТО АРХЕ НА МАКЕДОНИЈА И НЕЗИНИТЕ ДЕЦА	186
Пени СТАМКОВ, ФУСНОТИРАЊЕ	190

Јованка ДЕНКОВА

„БОЈАТА НА ВРЕМЕТО“ ОД СТОЈМИР СИМЈАНОВСКИ – СИНЕСТЕЗИЈА НА ФОЛКЛОРОТ И НАУЧНАТА ФАНТАСТИКА

Во македонската литература за деца, научната фантастика доживува процут особено по ослободувањето и во тој период научна фантастика за деца и млади пишуваат авторите: Лилјана Белева (*Планетата Окталз* и *Омајот на вселената*), Томе Арсовски (*Зена, ќерка на ѕвездите, Арис или прва љубов, Кристална планета, Подводен град*), Стојмир Симјановски (*Ацела, Двојната Ева, Ќерка на ѕвездите, Лицето на самовилата*), Пени Трпковски (*Далечно патување*), Мирко Зафировски (*Авантурите на*

Марко и Дамјан), Лазо Наумовски (*Големата авантура*), Велко Неделковски (*Вечниот Таниз*), Даниел Бибовски (*Архангел: ослободување на ѕверот*), и други.

Романот „Бојата на времето“¹ од Стојмир Симјановски² е современ научно – фантастичен роман во кој се испреплетуваат и елементи од фолклорот, чудесното, чудното и фантастичното. На страниците на овој пообеман роман, Симјановски ја распостила својата постојана загледаност кон жанрот научна-фантастика, или како што ќе рече Мито Спасевски, овој роман претставува „зачекор за ново книжевно скалило во научно-фантастичниот лабораториски литерарен креативитет на Стојмир Симјановски, скалилов со нови алокации на дејствието, определувањето на ликовите...“³ Во обемната студија од Мурис Идризовиќ: „Македонската книжевност за деца“ - „Наша книга“ - Скопје, 1988 година издадена во рамките на големиот проект „Литературата за деца и младина во Југославија“, одделот за Стојмир Симјановски почнува: „Стојмир Симјановски ја воведува научната фантастика во македонската книжевност кој научна фантастика како своевидна имагинативна претходница на човештвото во нашите литературни простори е сè уште во повој. За пишување на дела од научна фантастика е неопходен особен вид имагинативност и добра упатеност во светот на науката“.⁴ Имено, во романот „Бојата на времето“, Симјановски, појдовноста на делото ја црпи од една легенда која ја антиципира откривката на бесмртната вода, споивите врски меѓу Земјата и Вселената, хомогенизирањето на ликовите на археологот Филип, Земјанките Нита и Ирија, Вселенката Сита, фрла светлина на една определба на авторот во заедничка научно-фантастична закрила да постави и да објективизира,

¹ Стојмир Симјановски, *Бојата на времето*, Македоника литера, Скопје, 2011.

² Стојмир Симјановски е роден на [13 август 1937 година](#) во селото [Иванчишта](#), [Кичевско](#). Дипломирал на [Филолошкиот факултет во Скопје](#), на групата Македонски јазик со историја на книжевноста на народите на Југославија. Ги објавил делата: Чесно дрво, (раскази, 1972), Црвени утра, (роман, 1975), Синови на горите, (роман, 1976), Ацела, (научнофантастичен роман за деца, 1977), Белата голгота, (роман, 1981), Весниното писмо, (роман за деца, 1983), Фаќачи на вампири, (раскази, 1985), Крката на ѕвездите (научнофантастичен роман, 1985), Третиот завет, (роман за деца, 1988), Двојната Ева, (роман за деца, 1991). Повеќето раскази му се преведувани на српскохрватски јазик. Пишувал радиодрами, фељтони и есеи. Добитник е на наградите „11 Септември“ и на „Курирче“. Во светската „Енциклопедија на научната фантастика“ од д-р Зоран Живковиќ (издание на „Просвета“ од Белград - 1991 година во која се внесени сите творци и сите дела од сите земји и векови од овој жанр, од над тристотини писатели од Македонија со своите одредници се застапени само тројца автори: академикот и професор, д-р Владо Урошевиќ, професорот д-р Ферид Мухиќ и Стојмир Симјановски. На страната 661 од оваа енциклопедија во одредницата за Стојмир Симјановски пишува: „Водечки југословенски писател на македонски јазик кој на жанровската сцена на научната фантастика е присутен од 1975 година откако објавил повеќе научно фантастични дела. Симјановски, воглавно, гради утописки, односно антиутописки визии сместени на далечните вселенски острови. Социјалните заедници кои таму настануваат само на прв поглед се совршени, додека под нивната утописка глазура се кријат и се закануваат прикриените тоталитарни опасности.“ „Бојата на времето“ е нов роман од Стојмир Симјановски, МКД.мк, 15/01/2012: „Стојмир Симјановски е автор на повеќе од петнаесет книги, меѓу кои шест романи со теми од историјата на македонскиот народ, а од кои се издвојува трилогијата романи на ајдучка тема „Синови на горите“, „Третиот завет“ и „Вратата на сонот“. Потоа, четири романи од жанрот на научната фантастика „Ацела“, 1977, „Крката на ѕвездите“, 1985, „Двојната Ева“, 1990, „Лицето на самовилата“, 1991, три збирки раскази „Чесно дрво“, „Фаќачи на вампири“, „Моите три животи“, збирката радиодрами „Самовилски извори“ и современите романи „Евангелието на трите самовили“ и „Камена веда“, како и научнопопуларната книга-студија за НЛЮ „Мит за сите времиња“. Во некои енциклопедиски изданија за научната фантастика во поранешна Југославија, Стојмир Симјановски беше сместуван во водечките писатели на Балканот од овој жанр.“ Починал во [Кичево](#) на [5 јануари 2017 година](#)

³ Мито Спасевски, *Бојата на времето*, Поговор кон романот, Македоника литера, Скопје, 2011, стр.359-361.

⁴ Мурис Идризовиќ, *Македонската книжевност за деца*, *Наша книга*, Скопје, 1988 година.

ликови од вселената, научници од НАСА, Филип од Македонија, тајната порака за чие декодирање се расплетува сижето на романот...“⁵

Научната фантастика воопшто не е 'наивна литература'. Научната фантастика одамна е место за преосмислување на првиот контакт со вонземјаните. Понекогаш, таа комуникација следи строго утврден пат, во кој цивилизациите (често инспирирани од остатоците од нашето сопствено колонијално минато) ја докажуваат нивната доминација низ ѕвездите, но користени се некои важни дела од научната фантастика од страна на авторите да се преиспитаат етичките импликации на меѓувидовите и меѓучовечките средби.⁶ Токму „првиот контакт“ е темата на овој роман, но не во современоста.

Во структурата на романот можат да се препознаат неколку идејни линии. Така, првата идејна линија започнува во 2000 година со писмата на непознатото девојче на чиј стомак се појавуваат необични знаци. Втората идејна линија како хронотоп ја има годината 2002, значи дејството започнува две години подоцна, во средиштето на НАСА каде се одвива еден по малку предолга дебата меѓу научниците, а третата последна линија се одвива во Индија, непосредно по настаните во НАСА. Ако вториот дел се одликуваше со една статичност во дејството, третиот дел на читателот му донесува содржина со мноштво авантуристички елементи.

Уште на првите страници од романот, низ епистоларната форма со која непознатото девојче за кое само ни се навестува дека личи на Индијанка, и во која му се обраќа на момчето Тед, ни се открива доказот за овој прв контакт: „Нема да веруваш, но пишува дека некогаш во древните времиња племето на Квиче Индијанците ги посетиле „мали зелени“, а татко ми ги вика „луѓе со опашки“ од друга планета“ (12). Средбата на двете деца, девојчето кое се нарекува Ншо Чи и момчето Тед, чиј татко е „експерт за стари писма“ овозможува тајната поврзана со раѓањето на девојчето да стане предмет на дискусија дури и во НАСА. Во преписката од прологот, датирана од 4-11 мај 2000, девојчето му го открива појавувањето на мистериозната порака на нејзиниот петнаесетти роденден: „Се случи тоа кога утрово влегов в бања да се искапам. Се слеков и кога се погледнав в огледало, прво очите како да ми искокнаа, а потоа писнав колку што можев... На десната страна и сосем долу на мојот стомак, изненадно и само за една ноќ се појавил загадочен цртеж од десет разнобојни и чудни знаци поставени во круг со црвена боја и осум зраци. Зраците во кругот се во форма на крст и со уште почудна симетрија. Вечерта кога се миев, немаше ништо, а ноќта се појавил, но како и зошто?!“ (8). По симболичното појавување на мистериозниот цртеж токму на петнаесеттиот роденден на девојчето, таа уште помистериозно исчезнува, откако во истиот дел, девојчето открива уште една загатната мистерија пред заминувањето во непознат крај. Имено, од скришните разговори на нејзината мајка дознава уште една поединост: „Денес не сакајќи слушнав дека ова шарено чудо на мојот стомак го истетовирал на мене некој тибетски свештеник кога сум се родила само за да се сочува и пренесе некоја необична и опасна тајна од исчезнатите народи и цивилизации“ (10).

Дејствието на романот, всушност, започнува две години по овој настан, кога научната фела дознава за ова и во Центарот за испитување палеоконтакти почнува да се организира една група од астрофизичари, астрономи, биохемичари, палеонтолози и

⁵ Мито Спасевски, Бојата на времето, Поговор кон романот, Македоника литера, Скопје, 2011, стр.359-361.

⁶ Mary Elaine Martin, Posthumanist Androids, Animals, and Aliens (Using Science Fiction “Others” to Renegotiate Human Interactions), MA Thesis, Faculty of Humanities, University of Oslo, 2021, <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-90345>, accessed on 08.11.2021

лингвисти, како и егзобиолози. Клучен лик овде е доктор Хари, кој скоро и ќе биде киднапиран и донесен во ова научно друштво. Во размената на информациите се открива присуството на есхатолошката тема од научната-фантастика, за постоењето на некаква апокалиптична закана за целата човечка раса, а сето тоа поврзано со античката легендарна личност на Александар Македонски: „Во древните списи стои дека Александар Македонски трипати имал средби со Вселенци; еднаш при опсадата на феникискиот град Тир, потоа во пустината во Египет и третиот пат при битката кај Гавгамела... Веднаш по битката со индискиот крал Пор, научниците на Александар Македонски му донесле некоја необична камена плоча со некакво уште понеобично писмо...“ (30,32). Очигледна е фасцинацијата на авторот Симјановски со ликот и делото на големиот македонски цар, па тој во романот не штеди зборови да го воздигне неговиот хероизам и мудрост во бројни ситуации, како и за неговата татковина – Македонија, како "terra sancta" или "terra divina": „Тој недостиген македонски цар е единствениот човек на оваа планета кој успеал да ги реши загатките на Големата пирамида и Сфингата поради што египетските свештеници го прогласиле за бог“ (31). И токму тој македонски цар, со кого и ние денес се гордееме, бил единствениот кој ја сфатил опасноста за целата човечка цивилизација од написот на камената плоча: „Научниците на Александар Македонски на некој непознат остров нашле издлабена на камен мистериозна порака напишана со непознати букви... Кога Александар Македонски ја прочитал пораката и кога видел што пишувало во неа, толку се исплашил, што веднаш наредил да се искрши плочата со текстот, но за чудото да биде поголемо, а загатката уште понерешлива, плочата не била од камен, туку од материјал што не можеле да го скршат ни успеале да го стопат. Таа била причината што Александар Македонски наредил плочата со мистериозната порака да се фрли во најдлабоките понори на океанот“ (33). Восфалувајќи го ликот на легендарниот македонски цар, Симјановски го поврзува неговиот лик со пронаоѓањето на многу вакви списи и во Египет: „Во тие тајни списи што Александар Македонски ги нашол во подземните простории, се зборувало за такви непознати и фантастични знаења кои на човека можеле да му дадат толкава моќ, што тоа, навистина, можело да биде премногу опасно, бидејќи техничката моќ и духовната рамнотежа, односно совеста честопати не одат напоредно, а тоа кога тогаш може гадно да ни се одмазди...“ (35). Укажувањето на непознатиот и мистериозен материјал на плочата и знаењата кои таа му ги нуди на човештвото, го антиципираат нејзиното вонземско потекло со есхатолошки карактер. За да ја заскокотка љубопитноста на читателот, авторот Симјановски легендарно го осветлува ликот на големиот цар со мотивот-легенда за бесмртната вода од фолклорот и потрагата по неа: „Таа легенда има неколку варијанти, но во сите се зборува дека Александар Македонски тргнал во потрага по таа бесмртна вода која се наоѓала во некоја и некаква планина што се разделувала. До планината требало да се оди три дена и три ноќи низ темниот свет“ (36). Ова не е новва тема во литературата. Нејзиното потекло можеме да го датираме од сферата на чудесното, но таа е присутна и во светската литература. Познато е дека најстарата запишана приказна што досега е откриена е сумерска приказна стара повеќе од 5.000 години за херој во потрага по бесмртност - приказната за кралот Гилгамеш. Хероите често се полубожествени, како и кралски, а кралот Гилгамеш е две третини бог и една третина човек. Човечкиот дел на Гилгамеш веројатно му дава смртност, и во една од приказните за Гилгамеш сфаќа дека еден ден ќе умре, и затоа излегува да ја бара тајната на животот. Откако ја наоѓа бесмртноста во форма на растение, глупаво ја губи и така

Гилгамеш станува еден од првите трагични херои.⁷ На ова ниво во книгата на Симјановски, завладува чудесното/легендарното, но авторот ја покажува својата извонредна раскажувачка постапка, кога не дозволува неговото дело да остане само на ниво на чудесното/легендарното/митолошкото, туку дава индиции со кои нарацијата за миг се приклонува кон чудното. Тоа се случува во моментот кога еден од научниците во НАСА дава и научно (рационално) објаснување за постоењето на бесмртната вода: „Мојот колега и соработник (...) го создаде ензимот теломераза со кој на ДНК-молекулите им се овозможува безгрешна репликација, а тоа не е ништо друго (...) туку бесмртност, односно сега би можеле да речеме дека веќе имаме некој вид супстанција на бесмртноста“ (38). Токму Мејџер од научен аспект го објаснува процесот на теломераза, односно процесот на овозможување на ензимите познати како теломери, да се реплицираат/обновуваат постојано.⁸ Рационализирајќи го чудесното, односно давајќи му можно, рационално/научно засновано објаснување, авторот постигнал на делото (барем во овој миг) да му овозможи да ја напушти сферата на чудесното и да се приклони кон сферата на чудното, но и да постигне ефект на неверување, несигурност, нерешителност, со што романот за миг "запловува" и во водите на фантастиката.

Развивајќи ја понатаму својата идеја кон откривање на мистеријата, приказната го води читателот кон современите сознанија и откритија поврзани со камената плоча: „Група научници во 1965 г.сосема случајно ја нашле и ја извадиле од морето камената порака...По дваесет години трагање, односно во 1985г.со помош на тибетски свештеници го дешифрирале и текстот од мистериозната порака и успеале да го пронајдат островот каде што се наоѓала планината што се разделувала...“ (40). Со ваквите моменти во фолклорот, кога се спомнува планина која се разделува, обично се поврзува и одредена зборовна формула која мора да се изговори за да се "отвори" планината-премин.⁹ Авторот зема еден фолклорен мотив/тема која ја завиткува во научно-фантастична облека што покажува дека митовите и приказните живеат меѓу луѓето кога се убаво раскажани. Сцените и карактерите лесно можат да се замислат бидејќи тие одсвонуваат со слики и искуства кои сите ги имаме. Можеби треба да знаеме дали кралот е богат или сиромашен, дали планината до која треба да се дојде е направена од стакло или не, но митските фигури и пејсажи се со нас уште од детството, во приказните или во проживеаните искуства. Шумата, планината и морето се силно присутно: потребно е само да се спомнат за магично да се појават пред нас. Кога се работи за деталите, секој од нас ја замислува сцената малку поразлично, но ние сите знаеме каде се наоѓаме. Зборовите креираат пејсаж и ние веднаш сме вовлечени во приказната која како да има некое сопствено време, далечно од собата во која седиме.¹⁰

⁷ Steven B. Harris, *Immortality quests in story and life: Cryonics, Resuscitation, Science Fiction, and Mythology*, Conference presentation published in book form as *Immortal Engines: Life Extension and Immortality in Science Fiction and Fantasy* (1996), eds. George Slusser, Gary Westfall, & Eric S. Rabkin, University of Georgia Press, Athens, GA, google scholar, 08.04.2022.

⁸ Dirk K.F. Meijer, *Immortality: myth or becoming reality? On the conservation of Information*, *Syntropy Journal*, 2013 (3), pp. 166-203. <http://www.lifeenergyscience.it/english/2013-eng-3-04.pdf>, 08.04.2022

⁹ Томе Саздов, *Усна народна книжевност, Детска радост*, Скопје, 1997.

¹⁰ Pat Watts, Jenny Pearson, Mary Smail, *Dramatherapy with Myth and Fairytale: The Golden Stories of Sesame*, Jessica Kingsley Publishers, Illustrated edition (May 28, 2013) https://www.researchgate.net/publication/276374188_Dramatherapy_with_myth_and_fairytale_The_golden_stories_of_Sesame_by_Jenny_Pearson_Mary_Smail_and_Pat_Watts_London_and_Philadelphia_Jessica_Kingsley_2013_238_pp_2299_paperback_ISBN_978-84905-030-2, 28.03.2022

Во случајот со романот „Бојата на времето“, Стојмир Симјановски го користи богатиот и раскошен инструментариум на сказната, и го надградува. Па, затоа овде се соочуваме со планини кои се разделуваат, со непознати писма кои треба да се дешифрираат за да се дојде до планината која се разделува, и, се разбира со зборовни формули кои треба да се изговораат во точно определно време за да се дојде до бараното: „Три мистични збора кои требало да се изговораат на определно место на островот и со машки глас баритон за со помош на звучната резонанција специјалните автоматски системи кои ќе почнеле да ги разделуваат ридовите“ (42). На овој начин, со давање на научно објаснување на навидум чудесното разделување на планината, благодарение на високиот технолошки равој на вонземјаните се рационализира целокупното чудесно. Понатамошниот тек на дејството, благодарение на филмот сочуван од тибетскиот свештеник, ја открива мистеријата за изгледот на посетителите од вселената: „Само по кусо време на скалите се појавува необично суштество кое е повисоко од човек и целото е со темнозелена боја. На него, наместо облека, се гледаат два вида крлушки од кои оние на градите и стомакот се полукружни и куси, а оние на другите делови од телото се долги и тесни. Има дебели и куси нозе како кај диносаурусите и со по три прсти, додека на кусите тенки раце има по четири долги прсти кои личат на канци. Главата му е сосема гола и долга со зашилено теме, а под долгото чело се две испакнати и огромни очи со црна боја и со по две вертикални и жолти зеници. Нос, речиси, и нема, туку само два отвори под кои е чудна уста без заби...Зеленото суштество не е ни човек, ни риба, а ни диносаурус, иако, сепак, личи на сите три биолошки форми“ (65); како и за нивната можна намера да предизвикаат инвазија/уништување на човековата цивилизација: „Во зелената топка, во хибернетски сон, се наоѓаат жители од цивилизацијата кои имале задача да ја уништат оваа воинствена цивилизација и да создадат хибридна раса мирољубиви Земјани, а избраните биолошки видови за таа нова разумна животна форма биле луѓето, китовите и инсектите?“ (52). И сите овие претпоставки на научниците од НАСА за можното уништување се засновуваат на постоењето на мистериозниот остров на кој се наоѓа планината што се разделува, а од отворот излегува временска капсула/вселенски брод кој ја крие тајната за бесмртноста и постоењето на живата вода.

Авторот Симјановски го збогатува и онака богатиот и разгранет тематски свет во романот, но истовремено и го затвора, поврзувајќи го со ликот на девојчето од почетокот на романот. Па така, спасот на човештвото, се бара во ова девојче и затоа во третата целина во романот преовладува авантуристичката компонента. Во третата глава (од вкупно седум) насловена како „Изворот на бесмртноста“, го следиме патувањето на археологот Филип Трајаноски од Македонија во Индија: „Тој колку што беше професор по археологија, толку беше трагач по загатки со авантуристички дух кој ужива да скита по светот“ (79), зашто научниците од НАСА заклучиле дека девојчето, сега веќе на седумнаесетгодишна возраст, со својата мајка, побегнале во Индија, зашто: „Мајката на девојчето почнала самостојна потрага по опасната тајна на криптограмот и мислам дека не треба да повторувам оти официјалните податоци зборуваат дека таа била доста богата и мудра, доста млада и премногу амбициозна жена...“ (55). Во овој авантуристички дел од романот, сведоци сме на авантурата на археологот Филип низ џунглата, придружуван од девојката Мина, чие загинување претставува само вовед во запознавањето на Филип со Нита, кога се обидува да ја спаси од киднапери. Од овде започнува последниот дел од романот, кој на читателот може да му прилега на приказните од 1001 ноќ. Во знак на благодарност, по спасувањето од џунглата и киднаперите, тешко повредениот Филип од болницата ќе биде пренесен на имотот на Нита, за која се воспоставува дека е ќерка на

махараџа кој е починат и дека има млада и убава мајка- Ирија. Во овој дел од романот, и покрај возрасната граница, се разгорува љубовта меѓу Филип и Нита и во романот на повеќе места се среќаваат помалу еротските описи на Нита: „Нита имаше на себе свилена блузичка и сосем куси бели панталончиња. Тој веќе како да ја гледаше сосем гола, обидувајќи се да проникне во нејзината намера“ (180).

Втор индикативен момент во овој дел е сознанието дека Ирија со нејзиниот брат, го пронашле мистериозниот остров, со што загатката почнува да се открива – дека токму Нита е девојчето со мистериозниот цртеж на стомакот: „Е, овој е тој таинствен остров Манара кој ја крие најголемата и најопасната мистерија на оваа цивилизација и на кој човек само со хеликоптер може да дојде...Само неколкумина знаат дека овој остров е видлив само еден месец во годината“ (171), а на тој остров се случува еден фантастичен момент, кога Ирија ќе ја здогледа девојката која ја познава како Сара, соработничка на нејзиниот починат маж, но која, исто така би требало да биде мртва. Во дијалогот со неа, преку зборовите на онаа која би требало да биде Сара, се открива: „Ни се преправам ни нешто планирам да постигнам, ниту, пак, сум Сара. Таа ваша пријателка Сара, навистина, е мртва и, навистина, ја убија токму овде,но сега, барем, знам дека се викала Сара...значи сега јас сум Сара“ (174). Токму оваа необична жена –Вонземјанка, која го презела телото на Земјанката Сара, со доаѓањето на имотот на Ирија, и вселувајќи се таму, со нов идентитет, како Лора, кај Ирија ја всадува идејата за женската доминација: „Ирија се ослободуваше од потајниот страв и во неа сè повеќе и повеќе се зацврстуваше уверувањето дека, ете, судбината сакала токму таа, Ирија, да биде и да го постигне она што не го постигнала ниедна друга смртна жена од оваа цивилизација, а тоа беше желбата да стане бесмртна.“ (177). Но за да го оствари тоа, потребна е репродукција. За таа улога, таа го одбира Филип, но откако тој ја одбива заради својата чиста љубов кон Нита, се соочува со нејзиниот гнев и омраза и кон него и кон Нита. На прв поглед, нивната невина љубов наидува на одобрување кај Ирија, меѓутоа, сосема ја обземаат нејзините нови апетити за постигнување бесмртност. Нејзината амбиција за идната круцијална улога во човековата цивилизација, како и желбата за бесмртност, ќе ја одведат во спротивна насока, во оттурнување на сопствената ќерка, па дури и негирање на биолошката врска меѓу нив: „Зар таа, Ирија, да дозволи едно гуштериче зелено да ѝ ги уништи сите надежи и сруши сите илузии. Да ѝ го уништи животот едно мрсулче кое токму таа го прифатила и чувала, го одгледала и израснала?“ (226). Загатнатата тајна од овие нејзини размислувања, Ирија подоцна му ја открива и на Филип, во мигот кога тој, иако принуден на сексуална врска со неа, освен со Нита, ѝ открива дека сепак, неговоот срце го има Нита: „Ирија, па Нита ви е ќерка и... – Не ми е ништо! –веќе пукнаа катанците во Ирија, лутината бликна и таа веќе не можеше да се контролира и го кажа она што ни некогаш помислувала ни сега смееше да го каже, но, ете, лутината разумот го претече и таа веќе го рече...- Филипе, мојата единствена и уште неродена ќеркичка ја изгубив поради стресовите што ги доживеав тогаш и ова дете не го зедев за да ми биде ќерка, туку за да скријам една голема тајна, но ја засакав и ја чував како ќерка“ (226-227).

Интересен е ликот на Вонземјанката Лора, за која, низ нејзините интеракции со Ирија, читателот открива дека слуша и знае сè што се случува во палатата, но и дека има натприродни способности: „Лора, а откаде знаеш ти што помислив? – Читам мисли, драга моја соработничке“ (180); „Откако мајка ви почна да ме мачка со онаа нова маст, ранав не ме боли дури и кога ја стегам и мислав дека сосема оздравев...- Таа маст ја прави една таинствена пријателка на мајка ми која вели дека, ако треба чуда ќе направи за да ве оздрави побргу“ (181). Жанрот "научна фантастика" е форма која го осветлува

вонземјанинот од инаку познат свет. Функцијата на Жената во тој свет често е онаа на вонземјанин, спротивставувајќи се на патријархалната машка доминација на наративот за потеклото. Во рамките на научната фантастика, сликата на женскиот вонземјанин претставува моќна сексуалност и репродуктивна сила што е во спротивност со наративот на приказната за мажот/херојот/потеклото.¹¹ Во тој контекст, би го споменале и познатото тврдење на Урсула Ле Гвин, која тврди дека уште од праисторијата потекнува сликата за машката доминација во племето/семејството. Сликата за таа доминација била поттик од откривањето на алатките, со што се родила приказната за човекот како ловец, како херој, игнорирајќи го притоа женскиот наратив на собирач/носач/торба. Токму последново „торба“, Ле Гвин го доведува/идентификува со матка која носи/донесува/раѓа живот, исто како што и на ловецот му е потребен собирач/приготвувач на храната (во тој контекст- жената!).¹² Робин Робертс го поддржува нејзиното мислење и истакнува дека низ целата научно-фантастична книжевност жената има секундарна улога, во однос на машкиот херој. Причината за тоа, таа ја гледа во фактот што поголемиот дел од оваа книжевност е напишана од мажи, а воедно преовладува и патријархалниот модел. Од тие причини, во еден голем дел од научно-фантастичната литература, женските ликови се поврзуваат со вонземјаните: „Овие жени вонземјани првично беа моќни и заканувачки и агресивно го насочуваа својот пол кон читателот и мажите во приказните. До крајот на текстовите, женката е ставена на своето „соодветно“ место, подредено на машките ликови. Нејзината подреденост е дури и оправдана со сексуалната или физичката закана што ја претставува за човештвото“.¹³

Во романот „Бојата на времето“ од Стојмир Симјановски, ликот на Ирија се пројавува како деструктивен и закана за машката доминација, особено откако Филип минува извесно време во едно доброволно заточеништво во палатата на Ирија. Таму, привлечен од заносната и свежа убавина на Нита, Филип ја одбива понудата на Ирија: „Да ми дозволите мене вас да ве направам среќен, па и Нита да ужива во нашата среќа, бидејќи нејзе сега ѝ е потребен моќен татко, наместо немоќен љубовник, сигурен заштитник, наместо прикриен уништувач на нејзината иднина“ (230). Одовде, романот добива призивок на шпионско-криминалистички трилер, во кој свесни за опасноста, Нита организира бегство од палатата, но плановите им се откриени и осуетени од Лора, која „знае сè и гледа сè“, па ќе завршат заробени и дрогирани на јахтата на Ирија, која се упатува кон таинствениот остров. На патот дотаму, среде бура, јахтата е уништена, и на островот доспева само Филип со мртвото тело на Нита, која очаен ја погребува. И токму при погребението, кога го здогледува цртежот на нејзиното голо тело, ја сфаќа играта на судбината: „Сосема долу под гаќите, точно над козинавото триаголниче, забележа разнобоен круг со осум зраци во кој беа тетовирани загадочни знаци што правеа некој чуден и стилизиран круг“ (274).

¹¹ Flores, Sarah M. "The Female Alien/Other: Looking Outside the 'Origins of Man' To See Inside the Origins of Woman/Alien/Cyborg." *Ecology* 151 (1996): 151.

https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/51564952/S.Flores_The_Female_Alien_-_Other 27.03.2022

¹² Le Guin, Ursula K. "The carrier bag theory of fiction." *The Ecocriticism reader: Landmarks in literary ecology* (1996): 150,151, 153.

¹³ Roberts, Robin. "The Female Alien: Pulp Science Fiction's Legacy to Feminists." *The Journal of Popular Culture* 21, no. 2 (September 1, 1987): 34.

<https://www.proquest.com/openview/18d37a9a9fce60337446f48d73a21293/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1819044>, 27.03.2022

Доаѓањето на островот го соочува со една друга цивилизација со која управува Чуварката на времето: „Над него стоеја четири млади момчиња во куси туники и долги жолти коси. Сите четворица како да беа близнаци и сите беа високи и стројни; тарзански развиени и сите без ни една брчка на лицата или набор на челата. Бојата на кожата им беше бронзена, а очите смарагд зелени. Прва помисла што му падна на ум на Филипа беше дека се клонирани“ (287). Како резултат на недоразбирање, спасувајќи ја девојката Амана од насилничкото однесување на еден од неговите, Филип за малку што нема да биде изгорен на клада. А како спас, му се нуди брак со девојката која ја спасил, за која тој осознава дека не е никоја друга туку лично Чуварката на времето, жената која од дамнина е на Земјата, жена која променила многу идентитети (Сита, Сара, Лора, Амана...): „Јас сум Сита од свездениот систем кој го викате Сириус и ние сме двополци, но овде на Земјата прво бев во улога на божица, а потоа повеќе од педесет илјади години бев во анабиоза на мојот брод, па откако ме убија влегов во телото на некоја Сара“ (314), но и жена која својата огромна моќ и знаење ги ставила во функција на човештвото, па оттука, нејзиниот монолог е со предупредувачки импулси: „Мора да сфатите дека ние сме цивилизација стара со милиони години и можеме да направиме работи што вие не можете ни да ги замислите, но тоа и за вас ќе биде можно по илјада години доколку го преживеете еколошкиот колапс или доколку не се уништите самите себеси заслепени од својата моќ која не успеавте да ја контролирате... Тоа уништување планираат да го направат ваши Земјани со помош на мојот брод, а да ме обвинат мене, но за среќа на човештвото за таквата подла намера дознал нобеловецот Џон Мат кој за да го спречи тоа, ве испрати вас ваму за да го ослободите мојот брод“ (315). Истовремено, од претходно посочената наративна секвенца, видливо е дека во случајов, владее она застапено мислење за Вонземјанинот во научната фантастика, за неговото знаење во однос минатиот, но и идниот развој на човековото општество: „Според тоа, драги мој Земјанине, Сита не е опасната Вселенка која е дојдена да ја уништи оваа цивилизација и да создаде некаква хибридна раса, туку Сита долета овде за да ѝ помогне или да ја спаси оваа цивилизација од неа самата“ (342). Ако се ориентираме според зборовите на Жан-Бруно Ренар,¹⁴ кој зборувајќи за разликите меѓу праисторискиот човек и вонземјанинот, истакнува дека вонземјаните секогаш се замислувани како да се посупериорни на технолошки, а често и на физички план. Понекогаш се и морално и општествено посупериорни од нас - луѓето. Понекогаш, тие доаѓаат да нè проучуваат како да сме животни или да нè колонизираат како „примитивни“. Од вонземјанинот очекуваме откровение за нашата човечка состојба: се претпоставува дека вонземјанинот поседува тајно знаење за потеклото или за настанокот на човекот, една заборавена или сè уште непозната мудрост, чудесни научни знаења. Сите раскажувања на оние кои биле во „контакт“ ги претставуваат вонземјаните како доаѓаат да ги предупредат луѓето или, уште подобро, да им предадат спасоносна порака пред опасностите кои ѝ се закануваат на Земјата: нуклеарна војна, загадување, криза на вредности.

Вонземската цивилизација од која потекнува Сита е на далеку повисоко и посупериорно ниво: „Ние живееме во воден свет со два тона и на многу подруг начин и место со говор, комуницираме со помош на мислите, а за да можеме да влеземе во вашиот свет, ја менуваме густината на молекулите во нашите тела и земаме форми како вашите за да ви овозможиме послободно да нè прифатите“ (323), а освен тоа, се

¹⁴ Жан Бруно Ренар, Дивљи човек и ванземљанин: две фигури еволутивне имагинације, Градина, бр.11, Ниш, 1985, стр.88.

потенцира високата свест на Вонземјаните: „Вие луѓето како да не сфаќате дека не сте сами во Вселената и дека најголемата разлика помеѓу луѓето и нас од вишите сфери, е во тоа што вие се плашите од другите, а ние од самите себе. Вие се борите да господарите со другите, а ние да господариме самите со себе. Вашата животна цел е материјализација и доминација, а нашата кристализација на свеста и неутрализација на негативните чувства“ (318). Таквата деструктивна природа на луѓето, во неколку наврати била причина за делумното уништување на живиот свет на Земјата, со што во романот се потенцира и есхатолошката тема: „Нивниот напредок во науката отишол дотаму што го пронашле еликсирот на долговечноста со што почнале да се мешаат во работите на биеволуцијата, бидејќи фатиле да ги клонираат и телата. Со таквото вештачење на животот, почнала да се јавува опасноста од комплетно исчезнување на чувствата и точно тој еликсир на долговечноста бил причината на Земјата да пламне голема планетарна војна и потекле реки крв... Советот на Орион донесол одлука да се уништи цивилизацијата на Земјата и насочил голем астероид чија разорна моќ била поголема од милион термонуклеарни бомби...“ (319). А дека Вонземјаните и во минатото го следеле нашиот развој, сведочат и зборовите на Сита: „А зошто во Агада ве нарекоа Жена со седум животи? – пак не можеше да се стрпи Филип. – Бидејќи сум живеела на седум различни планети и сум била со седум различни форми“ (342).

Чудесното нашло место во овој научно-фантастичен роман на Стојмир Симјановски во делот со изговарањето на магичните зборови и дешифрирањето на пораката, по што се открива местоположбата на вселенскиот брод на Сита. Таа, пак, иако го чува телото на Нита во своевидна анабиоза за да го преземе и да постигне бесмртност, сепак сфаќа дека на духовно и интелектуално посупериорните Вонземјани им недостига најважното - љубовта, па единственото што го посакува е: „Да бидам сакана и кусовечна како вашите жени, бидејќи бесмртноста и долговечноста се убави само додека се бараат и додека се мечтае за нив... Суштествата само на тој начин и преку создавање потомство постигнуваат вистинска бесмртност која се состои во вечно продолжување на животните циклуси. Според тоа само животот е бесмртен поради продолжителните репродукции и генерациските наследства“ (347-348). Таа ја сфаќа грандиозноста на емоциите во животот на луѓето и за тоа дека суштината на бесмртноста не е во бесконечноот мултиплицирање. За неа бесмртноста ја обезбедуваат оние кои овозможуваат бесконечна природна репродукција и континуитет на животот: „Само два биоентитета на Земјата во својот развој постигнале комплетна перфекција, а тоа се жените кои се цвет во светот на луѓето и цветовите кои се жени во светот на билките, затоа што и двата овие ентитета се оличение на убавината и светлината, раѓачи на животот и љубовта и вечен потсет на мирот и почитувањето!“ (349). На овој начин, женската примарна улога го покажува отпорот кон неприродноста на патријархалниот модел, и претпоставената натприродна отпорност на женската сексуалност за фалусна моќ.¹⁵

Заминува Сита од Земјата со ослободувачкото сознание во себе дека ја исполнила задачата, иако останува ветувањето за можно идно видување, како и за вечно пријателство, преку еден елемент со кој уште еднаш се потврдува поврзаноста на научната фантастика со чудесното – магичното огледало: „Со овој сложен и вечен апарат ќе можете не само да видите што се случило во минатото, туку доколку со него бранова резонанција, ќе можете да видите и сè што ќе се случува во иднината. Ваков

¹⁵ Istvan Csicsery-Ronay, Jr., Some Things We Know about Aliens, The Yearbook of English Studies Vol. 37, No. 2, Science Fiction (2007), pp. 1-23, Published by: [Modern Humanities Research Association](https://www.jstor.org/stable/20479299?seq=1), Cambridge CB1 2LA, United Kingdom <https://www.jstor.org/stable/20479299?seq=1>, 10.04.2022

магичен талисман наречен магично огледало, нашиот татко некогаш им дал на индиските мудреци, а тие тоа огледало при една средба на планината Кавказ, му го покажале на рускиот писател Максим Горки кој пишувал за тоа“ (350).

ЗАКЛУЧОК

Романот „Бојата на времето“ од еден од најголемите познавачи на научната фантастика на овие простори – Стојмир Симјановски освен што ја следи траекторијата на научната фантастика со темите присутни во него, како што е есхатолошката тема и темата на утопијата, ја покажува генетичката врска и со областа на чудесното преку користење на предмети од богатиот инструментариум на сказната – волшебните зборови, волшебно огледало, а особено потрагата по бесмртната/живата вода и сл. Потрагата по живата вода која обезбедува бесмртност ја потенцира поврзаноста на овој роман со митот/фолклорот од каде потекнува оваа тема. Зборувајќи за тоа, Кларк, исто така, истакнува дека бесмртноста е тема која долго време е експлоатирана и замислувана од писателите на научна фантастика. Во неговата студија, тој зборува дека овој жанр овозможува истражување на филозофски прашања за бесмртноста и открива како фантастиката се однесува кон прашањата за тоа како воскреснувањето, вонтелесниот опстанок, реинкарнацијата и направи или дроги кои го зачувуваат животот, можат да бидат важен извор за филозофско истражување.¹⁶ И Харис се согласува дека митот не е само религија, туку нешто поинклузивно. Митот може нашироко да опфати такви работи како ритуали и верувања, но особено митот е збирка примитивни приказни што си ги кажуваме за да имаме наративна психолошка рамка со која ќе се справиме со светот. Во најширока смисла на зборот, митот ја вклучува (но не е ограничен на) секоја приказна која одговара на тешките животни прашања, како што се: Кој сум јас? Од каде дојдов? Каде одам? Каква ќе биде далечната иднина? Што се очекува од мене? Кои се хероите? Што ќе ми се случи кога ќе умрам?... Главна функција на митот (и на голем дел од човечката култура) е да ја ублажи анксиозноста со одговарање на неодговорени прашања. Карл Маркс еднаш рекол дека религијата е опијат за масите, но можеби она што тој би го рекол денес (со оглед на модерната фармакологија) е дека религијата е бензодиазепин (т.е. дрога од типот Валиум или Ксанакс) на масите. Истото може да се каже и за суеверието. Суеверието, исто така, е уште еден термин за туѓата религија.¹⁷

Во романот „Бојата на времето“, авторот Стојмир Симјановски го користи митот и историско-легендарното во својата појдовна точка преку приказната-легенда за потрагата од страна на Александар Македонски по бесмртната вода, потоа ја проширува потрагата по графичката порака запишана на телото на девојче, круцијално значајна за опстанокот на човештвото. Вака разгранетата наративна структура, во преден план го разоткрива ликот на вонземјанинот, кој секогаш презема женско тело, за да поентира со својата основна порака за присуството на вонземјаните меѓу нас од секогаш. Но, исто така, Симјановски му предочува на читателот дека отстапува од често застапуваната идеја и слика за лошиот/злонамерен вонземјанин, за што одлично му послужил ликот на

¹⁶ Stephen R L Clark, *How to Live Forever - Science Fiction and Philosophy*, Routledge, London, 1995. <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780203004425/live-forever-stephen-clark>, 08.04.2022

¹⁷ Steven B. Harris, *Immortality quests in story and life: Cryonics, Resuscitation, Science Fiction, and Mythology*, Conference presentation published in book form as *Immortal Engines: Life Extension and Immortality in Science Fiction and Fantasy* (1996), eds. George Slusser, Gary Westfall, & Eric S. Rabkin, University of Georgia Press, Athens, GA, google scholar, 08.04.2022.

Сита, која целокупното свое битисување му го подредила на доброто на човековиот род. Наспроти тоа, преку нејзиниот лик Симјановски посочува дека понекогаш злото и опасноста доаѓаат од самите нас, деструктивноста е во човековиот род.

И на крај, романот има силно изразена нотка на детективно-криминалистичко-авантуристички роман, додека го следиме јунакот низ индиските прашуми, како и преку интригите кои се одвиваат во научните кругови, а не може да се занемари обземеноста со легендарно-историското преку глорификацијата на ликот на големиот антички македонски цар Александар Македонски. Со тоа, овој научно-фантастичен роман на Стојмир Симјановски е одлично четиво и за адолесцентите и за возрасните вљубеници на научната фантастика, но и историското, митолошкото...

ЛИТЕРАТУРА

1. Clark, R.L.S. (1995). *How to Live Forever - Science Fiction and Philosophy*, Routledge, London. <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780203004425/live-forever-stephen-clark>, 08.04.2022
2. Csicsery-Ronay, Jr., I. (2007). Some Things We Know about Aliens, *The Yearbook of English Studies* Vol. 37, No. 2, Science Fiction, pp. 1-23, Published by: [Modern Humanities Research Association](https://www.modernhumanities.org/), Cambridge CB1 2LA, United Kingdom <https://www.jstor.org/stable/20479299?seq=1> , 10.04.2022
3. Flores, Sarah M. "The Female Alien/Other: Looking Outside the 'Origins of Man' To See Inside the Origins of Woman/Alien/Cyborg." *Ecology* 151 (1996): 151. https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/51564952/S.Flores_The_Female_Alien_-_Other 27.03.2022
4. Harris, B.S. (1996). Immortality quests in story and life: Cryonics, Resuscitation, Science Fiction, and Mythology, Conference presentation published in book form as *Immortal Engines: Life Extension and Immortality in Science Fiction and Fantasy*, eds. George Slusser, Gary Westfall, & Eric S. Rabkin, University of Georgia Press, Athens, GA, google scholar, 08.04.2022.
5. Le Guin, Ursula K. "The carrier bag theory of fiction." *The Ecocriticism reader: Landmarks in literary ecology* (1996): 150,151, 153.
6. Martin, E.M. (2021). *Posthumanist Androids, Animals, and Aliens (Using Science Fiction "Others" to Re-negotiate Human Interactions)*, MA Thesis, Faculty of Humanities, University of Oslo, <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-90345>, accessed on 08.11.2021
7. Meijer, K.F.D. (2013). Immortality: myth or becoming reality? On the conservation of Information, *Syntropy Journal*, (3), pp. 166-203. <http://www.lifeenergyscience.it/english/2013-eng-3-04.pdf>, 08.04.2022
8. Roberts, Robin. "The Female Alien: Pulp Science Fiction's Legacy to Feminists." *The Journal of Popular Culture* 21, no. 2 (September 1, 1987): 34. <https://www.proquest.com/openview/18d37a9a9fce60337446f48d73a21293/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1819044>, 27.03.2022
9. Watts, P., Pearson, J., Smail, M. (2013). *Dramatherapy with Myth and Fairytale: The Golden Stories of Sesame*, [Jessica Kingsley Publishers](https://www.jessicakingsley.com/), Illustrated edition (May 28, 2013) https://www.researchgate.net/publication/276374188_Dramatherapy_with_myth_and_fairytale_The_golden_stories_of_Sesame_by_Jenny_Pearson_Mary_Smail_and_Pat_Watts_London_and_Philadelphia_Jessica_Kingsley_2013_238_pp_2299_paperback_ISBN_978-84905-030-2 , 28.03.2022
10. Идризовиќ, М. (1988). *Македонската книжевност за деца*, Наша книга, Скопје.
11. Ренар, Б.Ж. (1985). *Дивљи човек и ванземљанин: две фигури еволутивне имажинације*, Градина, бр.11, Ниш.
12. Саздов, Т. (1997). *Усна народна книжевност*, Детска радост, Скопје.
13. Симјановски, С. (2011). *Бојата на времето*, Македоника литера, Скопје.
14. Спасевски, М. (2011). *Бојата на времето*, Поговор кон романот, Македоника литера, Скопје.